

**Архітектурні візерунки
маловідомих палаців.**

II

**Село Печера:
великі трагедії маленького села та
трохи про кохання...**

**Краєзнавчий проект НТБ ВНТУ
«Вінниччина : Terra incognita»,
частина II**

Чи відомо вам, що наша рідна Вінниччина посідає перше місце в Україні за кількістю палаців. Ні Львівщина, ні Закарпаття, ні інші області України не мають такого величезного історичного спадку, як наш край.

На Вінниччині існує 320 об'єктів природно-заповідного фонду: 45 заказників, серед них 18 державного значення, 213 пам'яток природи, 33 заповідні урочища, 29 пам'яток садово-паркового мистецтва. У цілому ж у нашій області нараховується 3433 пам'ятки історії та культури.

Розкішні подільські садиби належали відомим українським, литовським, польським, російським родинам, які залишили помітний слід у вітчизняній історії.

Багато хто знає про палаці в Немирові, Тульчині, Вороновиці, а ми розповімо про менш відомі, навіть жителям області, архітектурні дива Вінниччини. В давні часи в цих подільських палацах кипіло життя. Такі факти зафіксовані і в сімейних спогадах, і в мемуарах мандрівників.

Палаці ще пам'ятають свої вишукані інтер'єри, шляхетних господарів, вони були окрасою нашого краю і мали б стати важливою частиною історико-культурної спадщини Вінниччини. Однак, упродовж останнього століття ці архітектурні витвори поступово занепадають та гостро відчують на собі плин часу, особливо його згубну дію.

Ми запрошуємо вас ознайомитись з цими шедеврами, поки вони ще живі, і якими ми ще в змозі милуватися.

Є у нас на Вінниччині село Печера, громада якого приймала участь в фіналі конкурсу «Неймовірні села України 2017». Село і справді неповторне та унікальне. Воно ще й досі має красивий трьохсотлітній парк з мальовничими липами, висадженими сотні років тому. Ростуть тут червоні дуби, чорні та австралійські сосни, інші унікальні дерева. Цей парк, площею 19 га — пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення «Печерський парк». Тут в Печері є костел-усипальниця, старовинна козацька церква, залишки старого млина та краєвиди, що достойні царів. І все це окраса не тільки села, а всього нашого краю. Тут і досі панує особлива атмосфера старовини.

У цьому місці Південний Буг особливо мальовничий, він утворив каньйон, і ріка протікає крізь пороги. До речі, наш Буг — єдина не лише в Україні, а й в Центральній Європі річка, де пороги збереглися у своєму незміненому природному стані.

Мілководна швидка річка, яку влітку можна перейти по величезним кам'яним брилам, порослі дикими травами і столітніми дубами гірські схили, цілі галявини червонокнижної сон-трави і тихе дзюрчання води, яка пробивається поміж могутніх валунів. Місце настільки прекрасне, що сам граф Потоцький, проїжджаючи поруч не зміг встояти і наказав закласти тут одну зі своїх садиб.

Назву села історики пов'язують з численними печерами та ходами в них, де в давнину переховувалися люди під час нападу ворогів. Археологічні дослідження 1947-1948 років, що проводилися під керівництвом професора М. І. Артамонова (в майбутньому – директора Ленінградського Ермітажу), дали багатий матеріал: тут були знайдені залишки жител періоду раннього трипілля, кераміка, мотики з оленячих рогів, посуд, крем'яні сокири та інше.

Кого тільки не бачила тутешня земля – і турків, і молдован, і греків. З кінця XVI століття Печера вперше згадується в документах, як село, що належить великим землевласникам Збарзьким.

Під час панування осман на Поділлі, фірман (таємний наказ) турецького султана проголосив молдавського воєводу, грека з Албанії, Георге Дуку в 1682 році правителем Правобережної України та зобов'язав його жити в межах цієї частини країни. Дука обрав для резиденції Печеру — неймовірно гарне місце на березі Південного Бугу.

Володар Дука прославився як жорстокий тиран, заклав в Печері перший парк – один з найдавніших парків України, і збудував тут перший величний палац. Після поразки турків під Віднем, молдавський трон зайняв боярин Петричейку, а Дука був відправлений у вигнання до Польщі, де і помер.

Доля Георге Дуки зацікавила Пушкіна, який написав у своєму кишинівському вигнанні повість «Дука, молдавское предание XVII века», яку давав читати своїм друзям. На жаль, до нашого часу повість не дійшла.

Землі Дуки забрав у власність його наступник Юрій Хмельницький, син Богдана Хмельницького.

Юрась Хмельницький був звільнений турками з ув'язнення. Османським султаном йому було присвоєно звання гетьмана. Він титулував себе «Князем сарматським і вождем Війська Запорізького» та переніс свою резиденцію з Печери до Немирова і покинув палац Дуки.

Замок прийшов у запустіння та не зберігся. Через 80 років він настільки занепав, що з його кам'яних решток спорудили підмурки і огорожу для нової дерев'яної церкви Різдва Богородиці (1762-1764 роки). Через сторіччя на захід від церкви спорудили кам'яну дзвіницю (1865 р.).

«...Стиснутая высокими скалистыми берегами, поросшими короткой, продуваемой всеми ветрами травой, река струится меж могучих валунов, напоминающих огромное сказочное стадо, пришедшее на водопой и частью разбредшееся среди бурлящих, пенящихся потоков. А над самой отвесной кручей, среди синих цветов цикория и жестких зонтиков деревия-тысячелистника вознесся в небо стройный силуэт трехчастного деревянного храма безупречных пропорций. Отдельно от него стоит массивный каменный столп обезглавленной колокольни, напоминающий древнюю сторожевую башню. Картина незабываемая! Обе постройки стоят там, где оставила следы многовековая история Печеры. Именно в толще скалы скрыты старинные ходы и пещеры, дававшие приют и убежище жителям во времена нашествий и давшие имя селу...»

Дмитро Малаков « По Брацлавщине », 1982 р.

Наведений вище поетичний опис належить Дмитру Васильовичу Малакову, історику, краєзнавцю, автору багатьох публікацій та монографій з краєзнавства та мистецтвознавства. Він ще з дитинства неодноразово відвідував Печеру разом із старшим братом Георгієм. Заслужений художник України Георгій Васильович Малаков (1928-1979) залишив чимало акварелей і рисунків мальовничого Поділля, зокрема, і Печери, де малював скелі, пороги на Південному Бузі, дерев'яну церкву, мавзолей Потоцьких.

**На світлинах роботи Георгія Малакова:
«Церква Різдва Богородиці в селі Печера», 1955 рік, акварель;
«Мавзолей графів Потоцьких у селі Печера (архітектор Городецький)», 1956 рік,
гризайль.**

BARTOSH
PHOTOGRAPHY

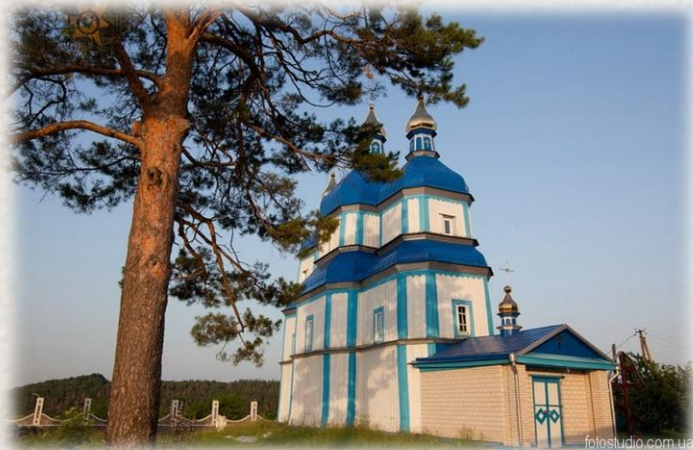
Церква Різдва Пресвятої Богородиці царює на кручі над Південним Бугом, там, де раніше володарював у розкішному палаці господар Дука.

Архітектурно будівля виконана в традиційному стилі, характерному для церковного дерев'яного зодчества козацької доби України. Дерев'яна, тризрубна, триверха, всі зруби восьмигранні в плані зі значним нахилом стін всередину, перекриті шатровими главами. Храмова споруда, з окремо поставленою дзвіницею, була типовим явищем для правобережної України, але, на жаль, на сьогодні печерський храм Різдва Пресвятої Богородиці залишився чи не єдиною дерев'яною пам'яткою часів козащини, що прикрашає береги Південного Бугу.

«Рядом с церковью, на мягком травяном ковре белеет крест, высеченный из цельного камня. Серый лишайник с каждым годом все плотнее, все шире покрывает его поверхность с неровными буквами контррельефа: «Сие знамение креста сооружа раб божий...», а на обороте – «Року Божого 1786 мца мая дня 30».

(Дмитро Малаков)

Церква Різдва Богородиці на сучасних світлинах

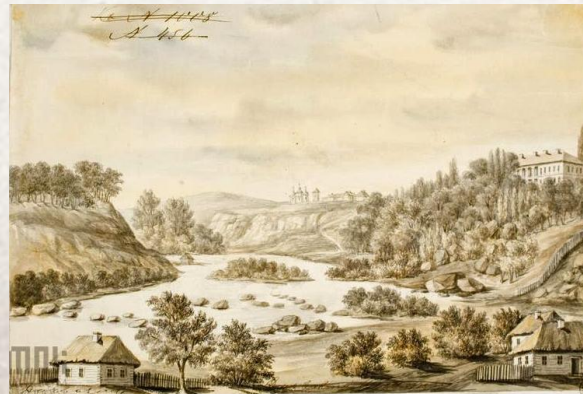

*Портрет Станіслава
Щенсного Потоцького*

Почергово перебуваючи у власності Заславських, Длузьких, у 1790 році Печера стає власністю Станіслава Щенсного (з польської – Щасливого) Потоцького, славнозвісного засновника парку Софіївка в Умані. Цей графський рід – один з найчисельніших польсько-українських шляхетських родів. Його представники займали державні пости, були військовими командувачами, меценатами. Більше 40 міст і тисячі сіл належали Потоцьким, цим «некоронованим королям» України.

Станіславу Щенсному належало 1,5 млн га українських земель, на нього працювало 130 тисяч кріпаків, річний прибуток становив 3 млн злотих.

Потоцький був майстром масонської ложі «Великого Сходу», членом ложі «Трьох білих Орлів». Для селян граф був добрим паном, за його наказом кожний кріпак мав жити не в землянці, як було у інших панів, а в надземній хаті. Для цього десяток робітників вивільнялися від панщини та будували хати селянам.

*Краєвид долини Бугу та
палац Потоцьких в Печері на
малюнку Наполеона Орди*

*Портрети жінок Станіслава Щенсного:
Гертруди Коморовської, Жозефіни Мнішек та Софії Потоцької*

Хоча друге ім'я Станіслава – Щенсний (пол. щасливий), в особистому житті йому не таланило. Трагічна історія пов'язана з першою дружиною Гертрудою. Його заможні батьки мріяли одружити молодшого сина з королівською дочкою, або хоча б з дочкою багатого графа. Наперекір батьківській волі юний Станіслав полюбив та взяв шлюб з Гертрудою Коморовською, з сім'ї обіднілого шляхтича. Дівчині було тоді 16 років, юнакові – 19. Обвінчалися вони потай від його батьків, що вороже сприйняли новину про одруження сина. Разом з Амалією Мнішек, майбутньою другою тещею Станіслава, старші Потоцькі спланували викрадення Гертруди та домовилися відвезти її до монастиря у Львові. Аби дівчина не кричала в дорозі і не привертала до себе уваги, накрили її подушками. Під ними вагітна Гертруда задихнулась, труп бідолашної викинули в ополонку, його знайшли тільки весною. Дізнавшись про смерть коханої дружини, Станіслав спробував накласти на себе руки. Життя йому врятував камердинер Бістецький, який став єдиним другом Станіслава.

Картина художника Leon Wyczółkowski “Гертруда Коморовська на санях” з зображенням мертвої жінки. Портрет графа Станіслава Щенсного з синами від другого шлюбу, старший – Юрій (Єжи), майбутній коханець його дружини Софії

Батько Гертруди розпочав судову справу проти вбивців доньки. Польське суспільство було обурене насильницькою смертю шляхетної одруженої та вагітної жінки. Під цим тиском у справі про вбивство Гертруди Коморовської-Потоцької влада була змушена призначити розслідування. Це загрожувало батькові Станіслава Салезію Потоцькому вигнанням з Польщі. Молодого Станіслава в цей час відправили за кордон, щоб юнак не мав змоги виступити з позовом в суді разом з батьком Гертруди проти свого батька-вбивці, таким чином він зрадив пам'ять дружини. Раптово помирає його мати, Ганна Ельжбета, а через декілька місяців, один за одним ідуть з життя винні у смерті Гертруди граф Франц Салезій Потоцький та Амалія Мнішек.

У свої 20 років Станіслав Щенсний Потоцький залишається єдиним власником величезного батьківського маєтку та наслідує родинні мільйонні борги.

Хоча Станіслав звинувачував батьків в смерті дружини, але виконує їх останню волю та одружується другим шлюбом з Жозефіною Амалією Мнішек. Легковажна графиня зраджувала Станіслава з перших днів спільного життя, весело проводячи весь час в Європі без свого чоловіка та інколи народжуючи дітей теж без його втручання.

Софія Потоцька

Одружений Потоцький познайомився з майбутньою третьою дружиною Софією, яка на той час була заміжня за Юзефом Віттом, сином коменданта Кам'янець-Подільського. Коли у Софії народився первісток, то польський король Станіслав Август несподівано особисто відвідав Кам'янець і привітав батька Юзефа Вітта з народженням онука. Розгубленому дідові, який був генерал-майором, зразу ж присвоїли звання генерал-лейтенанта.

Софію, ще дівчиною, через злидні, мати продала у Туреччині до гарему польського короля. Її називали уманською Анжелікою або Матою Харі. Проста грецька дівчина, утриманка посла Польщі, була знайома з королем Пруссії Фрідріхом II, з австрійським імператором Йосипом II, її приймала королева Франції Марія Антуанетта. На красуню звернули увагу граф Прованський, що згодом став королем Людовиком XVIII, молодий граф д'Артуа, майбутній король Карл X. Красуня виконувала таємні завдання Катерини II, була коханкою графа Потьомкіна. У вигляді подарунка від нього Софія отримала велике грецьке селище Масандру, маєтки в Сімеїзі, Місхорі, дачу поблизу Сімферополя, прекрасний палац в Петербурзі.

Не дивно, що Софія, маючи таку кількість високородних шанувальників, підкорила своїми чарами одного з найвпливовіших магнатів Російської імперії – графа Потоцького. Станіслав для того, щоб одружитися на Софії, витратив 6 років життя та майже 2 мільйони злотих на компенсацію колишньому чоловікові красуні.

Пан Потоцький, за думкою його співвітчизників, проміняв Польщу на любов до Софії. Станіслав Щенсний Потоцький увійде в історію як один із тих польських магнатів, які всіма силами сприяли розділу Польщі.

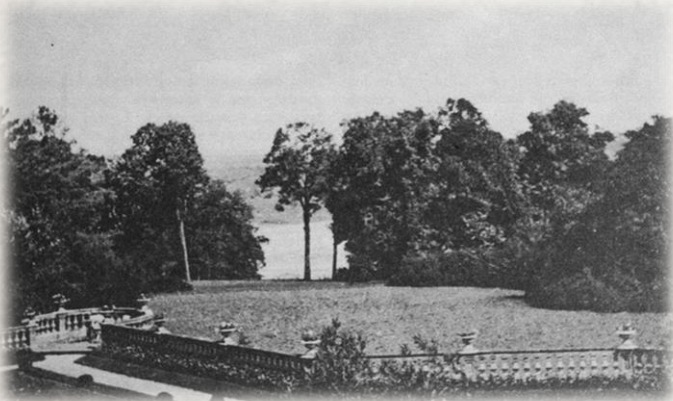
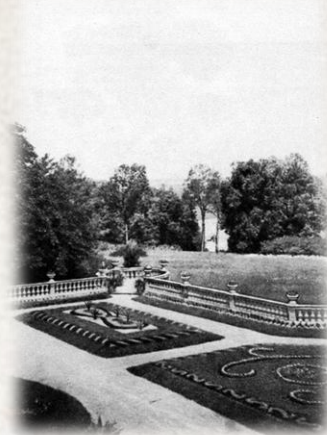
Ще одного удару долі зазнає Станіслав Щенсний. Його старший син від другого шлюбу Юрій (Єжи) Щенсний, що вів розпусне життя, закрутив роман з мачухою. Зрада дружини та сина підкосили сили Потоцького і призвели до його смерті. За легендою, коли помирав Станіслав, на ньому був медальйон з портретом не фатальної красуні і зрадниці Софії, а ніжної і лагідної Гертруди. Також за наказом графа, як символ невмирущої пам'яті про своє перше кохання, в затишному куточку знаменитого парку «Софіївка» була споруджена символічна «могила Гертруди»: два камені, один з яких символізує небіжчицю, а інший – людину, яка в скорботі схилилась над нею.

*Символічна могила
Гертруди в Софіївці*

Старі світлини маєтку Потоцьких

Колись, до революції в графському маєтку Потоцьких, були розкішний палац з терасами. Він був зменшеною копією ще більш розкішного палацу Потоцьких у Тульчині. Парк зі статуями та мармуровими сходами, що спускалися до самої річки, з мармуровими купальнями; виноградники з каналом для зрошення, млин з донині існуючими сімейним склепом і парком.

Парк був розділений на дві рівні частини дивовижною алеєю із липових дерев, висаджених у чотири ряди, 160 мармурових сходинок вели до річки, а витончені скульптури з усіх боків прикрашали ландшафт. З 1840-х років і до приходу радянської влади маєток у Печері, площею у 5 тисяч гектарів, належав Костянтину Потоцькому.

Палац не встояв у буревіях громадянської війни, у 1920-х роках його зруйнували та розібрали, залишився тільки фундамент. Пізніше, цей фундамент з підвалами використали, побудувавши в колишньому маєтку санаторій.

У давнину майже кожне українське село, через яке протікала річка, мало свій «водяний» млин. Печера та Сокілець були одним маєтком, що розділені тільки порожистим руслом річки.

Саме тут, на цьому водяному рубежі, знаходяться залишки млинарського комплексу, що вражають кожного, хто опиняється поруч. За наказом Костянтина Потоцького з 1894 по 1898 роки німецькими майстрами за проектом архітектора Яна Гойриха був побудований великий комплекс. Він об'єднував споруди вальцового млина, крупорушки, складу, гранітної дамби, додаткових господарських будівель. Будівельні роботи виконали настільки якісно, що сучасні споруди можуть лише позаздрити міцності будівельних конструкцій. Прикрашений декоративними колонами, млин нагадував, швидше, замок, ніж господарську споруду. У 1951 році водяний млин перебудували під гідроелектростанцію. 1992 року тут сталась пожежа, під час якої було знищено всі дерев'яні елементи конструкції, а цегляна основа будівель залишилася.

Будівля млина в середній частині має три поверхи, з боків – по чотири поверхи. Споруда висотою 15 м, збудована з рваного різнокольорового гранітного каміння та червоної цегли. Шви між ними утворюють своєрідний візерунок. Парапети і балкони, що зроблені з металу та виконані в ажурному стилі, збереглися до сьогоднішніх днів. Млин був потужний, за добу тут могли перемолоти 2800 пудів зерна, а це 44,8 тони. Він діяв, використовуючи енергію води, до тих пір, поки його не спалили.

Але на території маєтку зберігся ще один шедевр. В затишному куточку колись розкішного, а тепер здичавілого та все одно чудового парку, знаходиться одна з окрас Печери – мавзолей графів Потоцьких-Свейковських.

Усипальниця, що спроектована відомим на весь світ архітектором Владиславом Городецьким, уродженцем нашого краю, побудована в 1904 році. Мавзолей в Печері є справжнім шедевром архітектури та однією з кращих робіт знаного митця. На цоколі будівлі викарбовано польською мовою: «Плянвал Владислав Городецький» і «Будували Костянтин і Яніна з Потоцьких подружжя Потоцькі. 1904 р.».

Городецький народився неподалік від маєтку Потоцьких, закінчив з срібною медаллю Петербурзьку Академію мистецтв, і маючи шляхетне походження, звісно, був знайомий з графською родиною. За замовленням Костянтина та Юзефа Потоцьких він вже виконував проекти павільйонів для всеросійської сільськогосподарської та промислової виставки 1897 року у Києві. Павільйони, що були споруджені Городецьким, викликали сенсацію, в газетах їм присвячували окремі публікації.

Родинна усипальниця Потоцьких

Особливо вразив публіку павільйон графа Костянтина Потоцького, що був зведений у вигляді палацу з пишним декором. Зовсім в іншому стилі був побудований павільйон Юзефа Потоцького, він нагадував мініатюрний мисливський замок. Після такого успіху, природно було, що Костянтин Потоцький, правнук Станіслава Щенсного Потоцького, доручив Владиславу Городецькому виконати важливий для сім'ї проект родинної усипальниці.

Мавзолей у Печері це ще й чималенька каплиця, яка в плані має вид латинського хреста. На західній стороні будівлі – вхід в каплицю, східна сторона являє собою апсиду (алтарний виступ храму, найчастіше напівкруглий в плані). Під нею – сходи до півкруглої крипти, де були поховані члени родини Потоцьких. Місце поховання означено великими білими мармуровими дошками з вирізьбленими епітафіями.

Раніше в склепі зберігалися муміфіковані тіла членів родини Потоцьких. Для вічного зберігання використовувався особливий метод: спеціальною була система вентиляції і самі труни робили з якісної деревини дуба та запаювали їх у цинк. На жаль, у радянські часи усі поховання були розбиті та пограбовані.

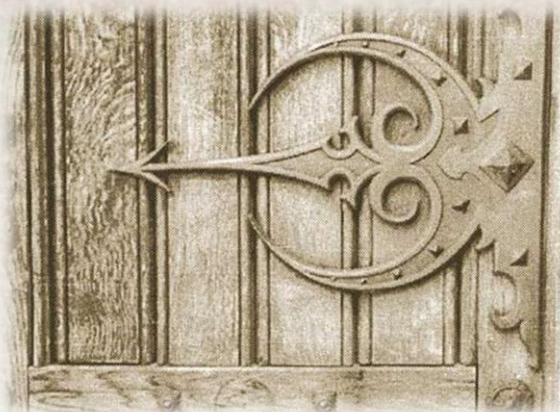
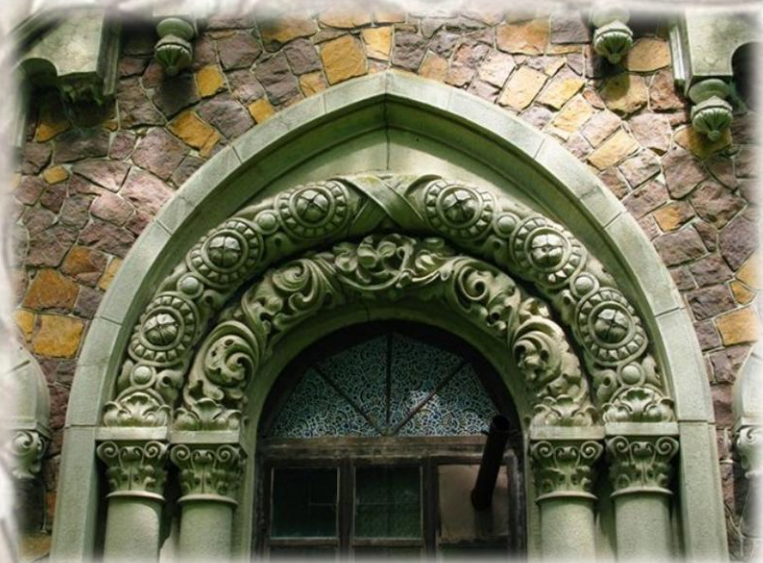
Тепер вікна в каплиці засклені сучасним склом. Раніше на їх місці були різнокольорові вітражі з ромбічного скла. Історики та архітектори вважають, що виготовляли їх в Італії. Хоч як намагалися відтворити вітражі сучасні майстри, та так і не змогли. Також не вдалося повторити тогочасну систему опалення та вентиляції, яка залишилася загадкою для потомків.

Як завжди, Владислав Владиславович Городецький при будівництві усипальниці використовував найновітніші, для того часу, технології та матеріали.

«Ідеально рівна, як під більярдну кулю, підлога з тих же бергенгеймівських метлаських плиток. Важкі дубові двері – на стилізованих лапчастих завісах, з гофрованого оцинкованого заліза зроблена кришка над сходами до крипти. Рване гранітне каміння – штучний камінь з цементу. Дуже стильно!»

Дмитро Малаков «Архітектор Городецький»

Гранітне каміння, яким облицьовано фасад будівлі – це насправді улюблений матеріал Городецького бетон. Ретельність обробки бетону така, що тільки при найближчому розгляді, звіряючи структуру поверхні природного і штучного каменю, можна відрізнити бетон від граніту. Черепиця – не гірша від марсельської, ліплення з цементу, найімовірніше це робота знаменитих братів Соля, які постійно співпрацювали з Владиславом Городецьким. Всі деталі споруди виглядають дуже вишукано.

Перед мавзолеєм-каплицею – великі ковані ворота, виконані в одному стилі з будівлею, з боків пілони, всередині яких влаштовані дзвінички. Обабіч воріт – ковані ґрати, підняті на мурований цоколь та оздоблені накладними цементними латинськими хрестами гарного чіткого рисунка. Все це – на тлі густих заростей парку – справляє незабутнє враження.

Сама будівля чудова кожною своєю деталлю, і цитуючи Мікеланджело Буонарроті: «Увага до дрібниць народжує досконалість, а ось досконалість вже не дрібниця». Все продумано зодчим, навіть цвяхи добиралися ретельно, вони вишукані, мають візерунчасті голівки.

Цікаво, що після завершення будівництва склепу, архітектор у замовників грошей за роботу не взяв, хоч і запропонували Потоцькі йому велику суму. Тоді граф подарував Городецькому дорогу колекційну рушницю, адже той був завзятим мисливцем. Натомість митець залишив подарунок у Потоцьких з обіцянкою: користуватися цією зброєю щоразу, як приїздитиме полювати на їхніх мисливських угіддях.

Зараз в каплиці діє римо-католицький костел Св. Андрія Боболі, названого на честь святого католицької церкви, священомученика, чернеця ордену єзуїтів.

Сьогодні парк, де розташована каплиця, трохи занедбаний, але тут чисто, сміття немає. Західні ворота маєтку відреставровані, згори встановлені відновлені хрести.

На фото: старовинний єврейський цвинтар в Печері

В Печері (тоді це було містечко) до революції 1917 року єврейського населення було близько тисячі чоловік, а це становило практично половину всіх мешканців. Тут діяли дві синагоги, на вершині пагорба розташувалося старовинне єврейське кладовище, де хоронили людей ще до 1865 року.

У 1919 році в Печері стався страшний погром. На містечко напали сотні бандитів отамана Соколова, вони громили єврейські крамниці, аптеки і магазини, ґвалтували, грабували і вбивали людей. За переказами багатьом людям допоміг врятуватися місцевий православний священник Іван Кульматицький, який навіть викупував за гроші у бандитів життя нещасних людей.

Після мирних років розбудови соціалізму на теренах СРСР, до України приходить велика біда, почалась Велика Війна. Мабуть, мало хто знає, що під час Другої світової війни, частину Вінницької області займала так звана Трансністрія, що в перекладі з румунської мови означає Задністров'я.

*Пам'ятники
жертвам
концтабору
«Мертва петля»
в селі Печера*

Трансністрія була утворена у відповідності з німецько-румунським договором, за яким територія між Південним Бугом і Дністром, яка включала частини Вінницької, Одеської, Миколаївської областей України та лівобережну частину Молдавії, переходила під юрисдикцію і управління Румунії.

Концтабір «Мертва петля», який вважався табором смерті, знаходився в Печері, що була під владою румунів, у приміщенні санаторію, розташованому у колишньому маєтку Потоцьких, куди було зігнано євреїв з містечок Вінницької області: Тульчина, Брацлава, Могилів-Подільського, Тростянця, Ладжижина та інших. Окрім цього сюди ж потрапила частина євреїв, депортованих з Бесарабії, Буковини, Румунії.

Табір знаходився на межі румунської і німецької зони окупації, його створили за наказом губернатора Трансністрії. Особливо жахливим було те, що в концтаборі хазяйнували і румуни, і гітлерівці.

Зима 1941-1942 рр. була надзвичайно сувора. Сильні морози проймали нещасних бранців до кісток, все навкруги засипало снігом, кожен слід був помітний наглядчачам, втеча була неможливою. Голод, страх та безвихідь охоплювали людей.

В кожній із кімнат, яка не опалювалась, було від 50 до 200 чоловік, люди стояли, не маючи змоги ні присісти, ні прилягти. Їсти не давали нічого. Декому німецькі лікарі робили щеплення, мабуть тому, а також через неймовірне скупчення людей, в таборі почалися різні захворювання. В цю зиму з 5500 ув'язнених лише половина залишилися живими.

Холод, голод, епідемії тифу, туберкульозу, дизентерії зробили свою чорну справу. Німці з'являлись в табір з метою розстрілу людей або, щоб забрати в'язнів на роботу. Трагічною особливістю цього табору була передача євреїв німцям в робочі табори, зокрема для будівництва ставки Гітлера – Вервольф, звідки вони живими вже не поверталися. Румуни діяли більш «благородно» – морили людей голодом і хворобами.

Багато в'язнів «Мертвої петлі» не змогли б вижити без сприяння місцевого населення. Підтримувало воно не тільки продуктами. Незважаючи на ризик, селяни допомагали сховатися тим невільникам, хто зумів втекти з табору. Рятівники надавали втікачам притулок, забезпечували їх одягом. Деякі з цих сміливців удостоєні звання Праведників народів світу. Та на жаль, не всі в роки війни мали силу духу бути героями, були і зрадники, які видавали невільників концтабору.

Тільки за літо та осінь 1942 року в Печеру було направлено кілька ешелонів з 3,5 тисячами в'язнів. Моріс Бронштейн написав книгу «Мертва петля» про печерський концтабір, в якій надруковані інтерв'ю тих, хто вижив.

17 березня 1944 року концтабір смерті був звільнений радянськими воїнами. З 9 тисяч бранців (за іншими даними – 50 тисяч), що пройшли цей конвеєр смерті та тортур, дочекалися звільнення лише 1550 осіб (за іншими відомостями тільки 300 чоловік), яких фашисти не встигли розстріляти.

*Меморіал радянським воїнам, які загинули
на фронтах Другої світової війни,
героям, які захищали та звільняли
село Печера*

*Вход в лагерь и расстрел
через проволоку воспрещен
под угрозой РАССТРЕЛА*

*Пусть не все герои, — те, кто
погибли, —
павшим вечная слава!
Вечная слава!!
Вспомним всех поименно,
горем вспомним своим...
Это нужно — не мертвым!
Это надо — живым!*

Роберт Рождественский

*Білими журавлями відлетіли у небуття колишні в'язні
концтабору «Мертва петля», забравши з собою у невідомість біль
пережитого, правду про минулу війну. Тож бережімо пам'ять про
невинно замордованих, аби ця сторінка історії не повторилася.*

Відійшла в минуле трагедія Печери, життя продовжується. В селі живуть ініціативні та креативні люди, тут діє громадська організація «Печерська ініціатива». Громада приймає участь в обласних конкурсах, зокрема, виграла «Наш сільський Монмартр», «Питна вода», вийшла в фінал всеукраїнського конкурсу «Неймовірні села України 2017». Мешканці села проводять відомий на всю Україну «Фестиваль Млиноманія», регулярно проводять екологічні акції.

На схід від села розташований Прибузький ландшафтний заказник, що має велику наукову цінність, обумовлену специфічною флорою. Біля Печери також діє орнітологічний заказник Мазуровецька дубина, де розташувалася колонія сірої чаплі, для охорони якої і був створений заказник.

У селі при школі працює Краєзнавчий музей, частину експонатів знайдено школярами під час археологічних експедицій. До Бузьких порогів можна дістатися сходами, зигзагоподібний спуск до переправи планують відновити.

В Печері функціонує обласний санаторій відновного лікування. На порогах Південного Бугу дуже популярний екстремальний водний туризм – рафтінг; можна подорожувати на велосипеді, займатися скелелазінням, ходити на екскурсії.

Туристам та всім охочим є куди приїхати та на що подивитися в цьому древньому та чудовому селі.

Використанні джерела, що є у фондах НТБ

- ✓ **Белічко Н. Георгій Малаков [Текст] : життя і творчість / Н. Белічко, Д. Малаков. – Київ : Мистецтво, 2015. – 224 с.**
- ✓ **Малаков, Д. В. По Восточному Подолью (От Жмеринки до Могилева-Подольского) [Текст] / Д. В. Малаков. – Москва : Искусство, 1988. – 167 с.**
- ✓ **Ролле, А. Й. Фатальна красуня [Текст] : Оповіді з минулого Поділля / А. Й. Ролле ; Він. обл. організація любителів книги УРСР. – Вінниця : Облуправління по пресі, 1990. – 56 с.**

Використанні електронні джерела

- ✓ **Bartosh Dmitriy По Винницкой области. День 1 [Электронный ресурс] / Dmitriy Bartosh // веб-сайт: «Bartosh photography» . – Режим доступа: <http://fotostudio.com.ua/travel/vin2.html>. – Дата просмотра: 25.01.2019. – Название с экрана.**
- ✓ **madmax Спадщина. Печера. Костел-мавзолей родини Потоцьких / Наследие. Печера. Костел-мавзолей Потоцких [Електронний ресурс] / madmax // веб-сайт: «ЖЖ». – Режим доступу <https://m-a-d-m-a-x.livejournal.com/160028.html>. – Дата перегляду: 03.03.2019. – Назва з екрану.**

- ✓ *m a d m a x* Спадщина. Печера. Церква Різдва Богородиці / Наследие. Печера. Церковь Рождества Богородицы [Електронний ресурс] / *m a d m a x* // веб-сайт: «ЖЖ». – Режим доступу: <https://m-a-d-m-a-x.livejournal.com/155785.html>. – Дата перегляду: 03.03.2019. – Назва з екрану.
- ✓ *Megen Aleks* Старое еврейское кладбище в Печере (Винницкая область, Украина) [Электронный ресурс] / *Aleks Megen* // веб-сайт: «Всеизраильская ассоциация «EVROFILM.com медиа-культурный еврейский портал». – Режим доступа: <http://evrofilm.com/staroe-evrejskoe-kladbishhe-v-pechere.html>. – Дата просмотра: 25.01.2019. – Название с экрана.
- ✓ *miroslava* Несчастливая жена «Счастливого» [Электронный ресурс] / *miroslava* // веб-сайт: «Дамский клуб Lady». – Режим доступа: <https://lady.webnice.ru/blogs/?v=3323>. – Дата просмотра: 25.01.2019. – Название с экрана.
- ✓ *voyager a* Печера. Мавзолей Потоцких [Электронный ресурс] / *voyager a* // веб-сайт: «Україна Інкогніта». – Режим доступа: <http://ukrainaincognita.com/khramy/pechera-mavzolei-pototskykh>. – Дата просмотра: 09.01.2019. – Название с экрана.
- ✓ Басейн річки Бог [Електронний ресурс] / Ворона Є. І., Кириляч О. В., Марушевський Г. Б., Яворський Д. М., Яворська О. Г. Вінниця-Київ: Wetlands International Black Sea Programme, 2009. – Режим доступу: <https://bit.ly/2Yyрo3A>. – Дата перегляду: 05.09.2018. – Назва з екрану.

- ✓ **Додик Семен Судьба евреев Транснистрии [Электронный ресурс] / Семен Додик // веб-сайт: «Всеизраильская ассоциация «Уцелевшие в концлагерях и гетто» . – Режим доступа: <https://www.netzulim.org/R/OrgR/Articles/Memo/DodikTransnistria.html>. – Дата просмотра: 25.01.2019. – Название с экрана.**
- ✓ **Качор Андрій Поділля Incognita: Німецький млин, церква у Печері та містика мавзолею Потоцьких [Електронний ресурс] / Андрій Качор // веб-сайт: «Вежа Вінницький інформаційний портал». – Режим доступу: <https://bit.ly/2FGiPnX>. – Дата перегляду: 24.01.2019. – Назва з екрану.**
- ✓ **Луценко Г. В. Без права на життя [Електронний ресурс] / Г. В. Луценко // веб-сайт: «Gromada.org.ua Тульчинська міська об'єднана територіальна громада, Вінницька область, Тульчинський район». – Режим доступу: <http://tulchynska.gromada.org.ua/news/09-34-58-31-01-2018>. – Дата перегляду: 14.02.2019. – Назва з екрану.**
- ✓ **Малаков Дмитро Архітектор Городецький. Мавзолеї [Електронний ресурс] / Дмитро Малаков // веб-сайт «Архитектура История». – Режим доступу: http://www.alyoshin.ru/Files/publika/malakov/malakov_gor_14.html. – Дата перегляду: 29.01.2019. – Назва з екрану.**

- ✓ **Мирная Любовь Похождения роковой Софии, или Кто такая «уманьская Анжелика»? [Электронный ресурс] / Любовь Мирная // веб-сайт: «Школа Жизни.ру Познавательный журнал». – Режим доступа: <https://shkolazhizni.ru/culture/articles/8879/>. – Дата просмотра: 25.01.2019. – Название с экрана.**
- ✓ **Отпускной Блогер Где в Украине увидеть Венецию и Сахару [Электронный ресурс] / Отпускной Блогер // веб-сайт: «Mandria.ua Настоящие горящие, ежедневно». – Режим доступа: <https://www.mandria.ua/ukraine/kiev/visafree/923>. – Дата просмотра: 25.01.2019. – Название с экрана.**
- ✓ **Печера [Електронний ресурс] веб-сайт: «PIZZATRAVEL.COM.UA». – Режим доступу: <http://www.pizzatravel.com.ua/ukr/ukraina/5/pechera>. – Дата перегляду: 05.04.2018. – Назва з екрану.**
- ✓ **Печера. Костел св. Андрія Боболі [Електронний ресурс] веб-сайт: «Костели і каплиці України». – Режим доступу: <http://rkc.in.ua/index.php?l=u&m=k&f=ocvntu&p=vntupean>. – Дата перегляду: 14.02.2019. – Назва з екрану.**
- ✓ **Понятишин Надія Унікальне село Печера: костел-усипальниця Потоцьких, розкішний трьохсотлітній парк та неповторна музика Південного Бугу (фото) [Електронний ресурс] / Надія Понятишин // веб-сайт «Всвіті». – Режим доступу: <http://vsviti.com.ua/makepeople/26550>. – Дата перегляду: 01.12.2018. – Назва з екрану.**

Прекрасные капризы Софии Потоцкой [Электронный ресурс] веб-сайт: «Все, что нужно знать СЕГОДНЯ». – Режим доступа:

<https://www.segodnya.ua/oldarchive/c2256713004f33f5c2256c37002eaa58.html>. –

Дата просмотра: 25.01.2019

Придибайло Ольга Мальовнича Печора на Вінниччині [Електронний ресурс] / Ольга Придибайло // веб-сайт «WE.ORG.UA». – Режим доступу:

<https://we.org.ua/topics/malovnychi-kutochky-ukrayiny/vinnytska-oblast/>. – Дата

перегляду: 01.12.2018. – Назва з екрану.

Станіслав Щенсний Потоцький — життєпис [Електронний ресурс] веб-сайт: «04744.info Сайт міста Умань». – Режим доступу: [http://04744.info/personaliji-](http://04744.info/personaliji-umani/item/373-stanislav-shhensnij-potoczki-j-zhittepis)

[umani/item/373-stanislav-shhensnij-potoczki-j-zhittepis](http://04744.info/personaliji-umani/item/373-stanislav-shhensnij-potoczki-j-zhittepis) . – Дата перегляду:

24.01.2019. – Назва з екрану.

Фінал. Неймовірні села України 2017: Печера [Електронний ресурс] веб-сайт: «AgroPortal.ua». – Режим доступу [http://agroportal.ua/ua/publishing/konkurs/final-](http://agroportal.ua/ua/publishing/konkurs/final-neveroyatnye-sela-ukrainy-2017-pechera)

[neveroyatnye-sela-ukrainy-2017-pechera](http://agroportal.ua/ua/publishing/konkurs/final-neveroyatnye-sela-ukrainy-2017-pechera). – Дата перегляду: 01.04.2018. – Назва з екрану.

Дякуємо за увагу!

***Матеріал зібрала та впорядкувала
Бондар О. І., бібліотекар I кат.
Науково-технічна бібліотека
Вінницького національного технічного
університету
library@vntu.edu.ua***

